

Ю. Г. КОЛОСОВ

Багатошарова мустьєрська стоянка Заскельне V

В кінці літа — на початку осені 1970 р. Кримська палеолітична експедиція Інституту археології АН УРСР приступила до стаціонарних багаторічних розкопок ряду ранньопалеолітичних стоянок у районі скелі Ак-Кая (Біла скеля), поблизу Білогорська.

Ці стоянки відкриті в 1969 р. Кримським палеолітичним загonom, який досліджував, знайдене в 1964 р. В. Ф. Петрунем, мустьєрське місцезнаходження Заскельне I. Тоді в балці Красній та під урвистими стінами вапнякових нумулітів скелі Ак-Кая вдалося виявити 11 окремих ранньопалеолітичних стоянок, а за 3 км на захід від них, під скелею Сари-Кая — ще чотири. У 1970 р. було виявлено місцезнаходження Заскельне IX.

Тепер в одному мікрорайоні скелі Ак-Кая нараховується 18 об'єктів; 14 з них простяглися на 1-кілометровій відстані під уступчастими скелями вапнякових нумулітів балки Красної та Ак-Кая (рис. 1). Таке велике скупчення палеолітичних стоянок в Криму відкрито вперше. Їх концентрація пояснюється винятково сприятливими умовами для життя давніх мисливських груп. Тут у давнину були великі гроти й навіси — природні житла, внизу по долині протікала широка і повноводна ріка Біюк-Карасу, а поруч, в мергелистих відслоненнях Ак-Кая та трохи далі на південь залягали багаті поклади желваків чорного і плитки сірого кременю, на захід від стоянок, у районі скелі Сари-Кая, на поверхні квести — розсипи гальки жовто-коричневого кременю. Цікаві дані щодо сировини наводить В. Ф. Петрунь, який на місцезнаходженні Заскельне знайшов знаряддя, зроблене з кварцитовидного пісковика, в зламі червоно-коричневе з голчасто-сферолітовою структурою. Як вважає дослідник, цей матеріал в Крим міг потрапити, напевне, з Придніпров'я². Ак-Кая, що височить над навколишньою місцевістю понад сотню метрів, була немов би природною сторожовою вишкою, звідки давні мисливці могли оглядати свої угіддя. Жодне стадо тварин не могло підійти непомітно до водопою. Урвисті скелі були зручні також для облогового полювання. Це й приваблювало сюди людей ранньопалеолітичного часу.

Дослідження розпочали на стоянці Заскельне V. Невеликими за масштабом розкопками (20 м²) виявлено чотири культурні шари мустьєрського часу (рис. 2).

Найнижчий культурний шар виявлено на глибині майже 4,5 м, прямо на скелястому дні зруйнованого в давнину грота або навісу. Усі чотири шари залягають в літологічно однорідній товщі (3,5 м) вапнякового піску, що є продуктом розпаду скелястого склепіння грота або навісу. Пісок має світло-жовтий колір і складається з дресви, представленої уламками нумулітів дрібних форм і цілих черепашок, а також вапнякових уламків розміром 0,1—0,25 см. Четвертий шар, поєднуючись вище з світло-жовтим вапняковим піском, особливо виразно відокремлюється

¹ В. Ф. Петрунь. О материале каменных орудий крымского палеолита.—КСИА АН СССР, вып. 117. М., 1969.

² Там же, стор. 10—12.

від нього своїм темним, майже чорним кольором. Такого забарвлення він набрав за рахунок великої кількості кісткового вугілля — від найменших часток до великих шматків кісток. Потужність його на південній ділянці досягає 0,5 м, а на північ, в бік скельної стіни, поступово зменшується і виклипається, оскільки в цьому місці стіна скісно підходить до культурного шару. Останній особливо багатий на кремень (рис. 3), кістки тварин та кісткове вугілля. За попередніми підрахунками, зробленими тільки для одного метрового квадрата (бралася не вся

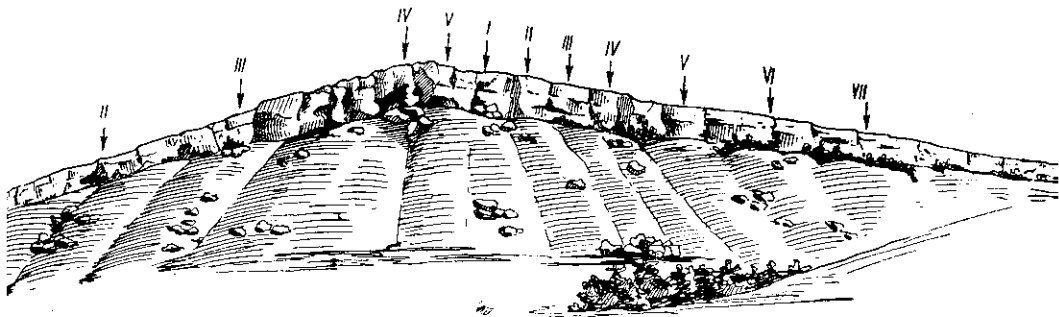

Рис. 1. Розміщення ранньопалеолітичних стоянок Ак-Кая I—V та Заскельне I—VIII.

півметрова товща шару, а лише 4 см), кількість кременю досягає 700 екземплярів, з них знарядь одно- та двобічної обробки — понад 40. Деякі знаряддя мають пізньопалеолітичний характер. До них належать кінцеві скребки на ножевидних пластинках та відщепач. Попередньо цю індустрію можна віднести до мікромустье з двобічною обробкою* (розмір знарядь з досліджуваного квадрата в середньому дорівнює 4,2 см).

Третій шар, що залягає на глибині 3,7—3,4 м, має потужність до 30 см і відокремлений від нижнього стерильним прошарком завтовшки 30 см. Він добре простежується в південній та східній стінках розкопу, а в напрямку до скелі поєднується з другим. У ньому знайдено велику кількість кременю (рис. 4), кісток тварин та кісткового вугілля. Його колір порівняно з четвертим значно світліший. Знаряддя набагато більші. Переважають двобічно оброблені ножі та гостроконечники. В південній стінці розкопу, над стерильним прошарком, що відокремлює третій шар від другого, чітко виділяється тонкий, товщиною 4—5 см, бурого кольору прошарок, який, можливо, належить похованому ґрунту.

Другий культурний шар, потужністю в середньому 30 см, простежується на глибині 3,2—2,9 м. В північно-західній ділянці розкопу виявлено скупчення кісток і бивнів мамонтів, кременів та кісткового вугілля. Зрідка трапляються шматочки червоної та жовтої вохри. Біля скупчення кісток та бивнів мамонтів, як правило, лежить досить велике каміння, призначене, очевидно, для сидіння під час обробки знарядь та туш забитих тварин (рис. 5). Аналогічні знахідки трапились і в східній частині розкопу. Біля них також лежали овальні камені. Знаряддя другого шару переважно великого розміру, іноді досягають 10 см або і більше (рис. 6; 7; 8). Значну кількість, як і в третьому шарі, становлять двобічно оброблені знаряддя. Для другого і третього шарів характерними є двобічно оброблені ножі, що часто зберігають жовневу кірку плитчастого кременю, та скребла-ножі трикутних і сегментовидних обрисів одно- й двобічно оброблені з ретушю по боках. Серед них одним з найкращих виробів є ніж, зроблений на тонкій плитці коричневого кременю, довжи-

* Під мустье з двобічною обробкою ми розуміємо ті стоянки, у яких двобічно оброблені знаряддя становлять 10 і більше процентів по відношенню до всіх знарядь пам'ятки в цілому.

ною 16,2 см і шириною 9 см. По краях кремінь просвічує. З двох боків ніж має ділянки з жовтою кіркою (рис. 6). Ним зручно було, очевидно, різати м'ясо мамонтів та інших тварин.

У центрі розкопу виявлено велике вогнище, направлене в стінку західної частини, поглибленої лише до другого культурного шару.

Перший шар, що залягає на глибині 1,85—1,7 м, відокремлюється від другого майже метровим стерильним прошарком світло-жовтого вапнякового піску і має потужність у середньому 15 см. В ньому знайдено менше кременю та кісток тварин. Він насичений шматочками кісткового вугілля. Знаряддя такі самі, як і у двох нижніх шарах, з тією лише різницею, що, можливо, вони дещо меншого розміру (рис. 9). Зверху лежить шар темно-жовтого в'язкого суглинку з щебенем, потужністю 0,7 м. Тут знахідок немає. Ще вище розташований горизонт ґрунту неоднакової потужності на різних ділянках розкопу. Колір — від темно-сірого до чорного. Шар густо пронизаний корінням рослин і має вапняковий щебінь.

На стрімкому схилі правого боку Красної балки хаотично розкидані великі брили вапняку. Багато з них глибоко ввійшли в ґрунт, а деякі виходять на поверхню. Необхідно було з'ясувати: чи це вихід корінної породи, чи частина склепінь, які в давнину зруйнувались. Для цього на схилі була закладена траншея розміром 1×3 м. Вона починалася від брили, яка лежала на 15 м нижче основного розкопу стоянки Заскельне V і трохи виступала над поверхнею. В траншеї, заглибленій на 1,6—1,7 м, вдалося розкрити велику плиту з рівною поверхнею. Розкопана частина плити мала довжину 5 м. Вже тут з'ясувалось, що брила є частиною зруйнованого карниза. На глибині 1,6 м у західній стінці траншеї знайдено уламок потиличної частини черепа викопної людини, який лежав у світло-жовтому вапняковому піску,

та велику кількість кременів мустьєрського часу. Серед них значний процент становлять скребла, ножі, гостроконечники та ін. Знайдено також одне масивне рубило з жовтого кварциту. В міру поглиблення траншеї частіше траплялися кістки тварин, які значно краще збереглися, ніж ті, що були у різних шарах розкопу Заскельне V. В їх числі виявлено два невеликих зуби мамонта. Уламок черепа, знайдений серед мустьєрських знарядь, відщепів та кісток тварин, відноситься до мустьєрського часу. Він є свідченням того, що в районі скелі Ак-Кая можливі знахідки поховань мешканців стоянок цієї доби. По всьому схилу та в траншеї ніяких знахідок пізніших епох не виявлено. В наступному році дослідження на схилі будуть поновлені.

Рис. 2. Стратиграфія південної стінки розкопу стоянки Заскельне V:

1—4—залягання культурних шарів мустьєрського часу.

та велику кількість кременів мустьєрського часу. Серед них значний процент становлять скребла, ножі, гостроконечники та ін. Знайдено також одне масивне рубило з жовтого кварциту. В міру поглиблення траншеї частіше траплялися кістки тварин, які значно краще збереглися, ніж ті, що були у різних шарах розкопу Заскельне V. В їх числі виявлено два невеликих зуби мамонта. Уламок черепа, знайдений серед мустьєрських знарядь, відщепів та кісток тварин, відноситься до мустьєрського часу. Він є свідченням того, що в районі скелі Ак-Кая можливі знахідки поховань мешканців стоянок цієї доби. По всьому схилу та в траншеї ніяких знахідок пізніших епох не виявлено. В наступному році дослідження на схилі будуть поновлені.

Експедиція розпочала також дослідження іншої мустьєрської стоянки — Ак-Кая III, розташованої за поворотом балки Красної на відстані приблизно 300 м від Заскельного V. В 1969 р. тут був закладений шурф, який дав знахідки кременю і кісток тварин (дикого коня та первісного зубра). У ньому виявлені мустьєрські знаряддя і так званий ніж з рукояткою, який дуже нагадує сучасний шевський³.

В цьому році розкоп площею 6 м² був розбитий поруч з торішнім шурфом, в центрі валоподібного насипу, такого, як і в Заскельному V.

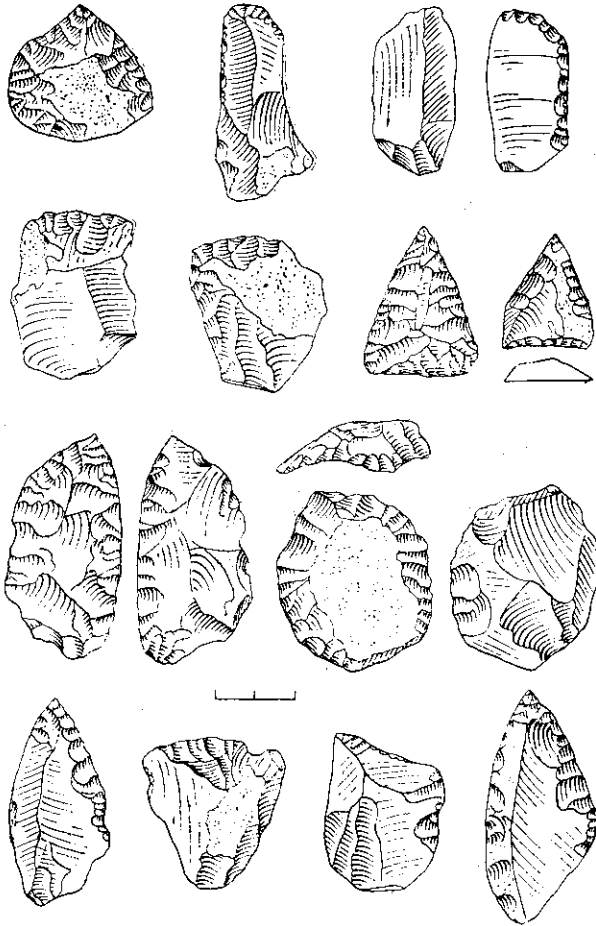

Рис. 3. Крем'яні знаряддя з IV культурного шару.

Знахідки виявлені майже біля самої поверхні і траплялися до глибини 1,7 м. Розкоп був доведений до скелястої підлоги, яка залягала на глибині 2,2 м від поверхні. Стратиграфія стоянки Ак-Кая III відрізняється від стратиграфії Заскельного V. Тут майже від самої поверхні і до глибини 2 м нашарування буровато-сірого суглинку, нижче світлішого, дуже насичені щебенем та великим камінням нумулітового вапняку. Знахідки майже рівномірно розподіляються у всій 1,7-метровій товщі, серед щебеню і каміння. Зараз важко сказати, чи тут один, чи кілька культурних шарів, бо стратиграфія нечітка, а типологічно-статистичний аналіз кременю по глибинах ще не провадився. Поруч з кістками тварин у розкопі знайдені нуклеуси, відщепи, луска та знаряддя. Останні представлені скреблами, ножами, біфасами, гостроконечником. Знаряддя одно-

³ Ю. Г. Колосов. Роботи кримської палеолітичної експедиції в 1969 р.— Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., вип. 4. К., 1971.

та двобічної обробки. Судячи з цих матеріалів та значної колекції кременю, зібраного на схилі біля Ак-Кая III в 1969—1970 рр., такі знаряддя характерні й для стоянки Заскельне V.

Таким чином, в результаті розкопок у Заскельному V було одержано чотири культурні шари мустьєрського часу. За кількістю, чіткістю стратиграфії, чисельністю знарядь досліджувана пам'ятка набуває ве-

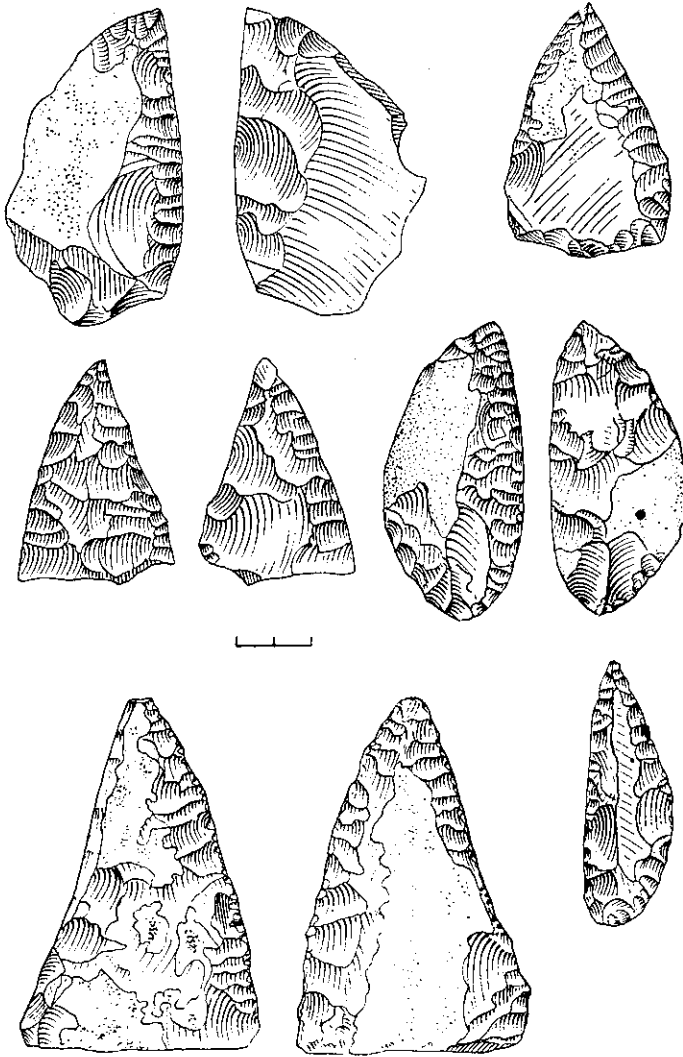

Рис. 4. Крем'яні знаряддя з III культурного шару.

ликого значення. Обробка крем'яних знахідок з кожного культурного шару дасть змогу типологічно-статистичним методом визначити їх культурно-історичну належність і встановити відносне датування, оскільки можна з впевненістю твердити про стратиграфічну послідовність різних культурних шарів.

Аналізуючи підйомний матеріал та одержаний з шурфів багатьох стоянок і місцезнаходжень у районі скелі Ак-Кая, вдалося простежити відмінність крем'яної індустрії цих пам'яток від інших, розташованих, головним чином, в південно-західній частині Криму. Був виділений новий для Криму тип кам'яної індустрії Ак-Кая Заскельне. Зараз впевнено можна стверджувати наявність у східній частині півострова першої

Рис. 5. Ділянка розкопок II культурного шару.

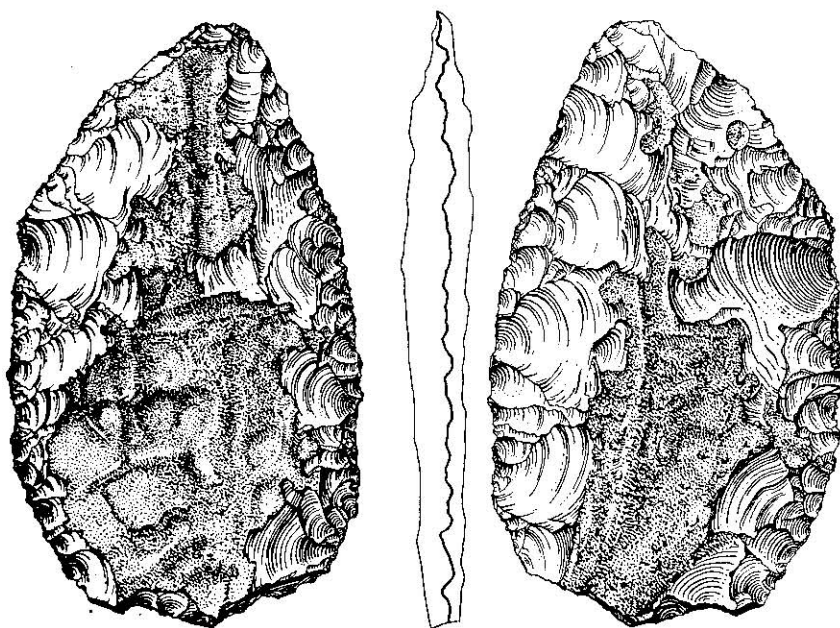

Рис. 6. Крем'яний піж з II культурного шару.

в Криму своєрідної культури мустьєрського часу — Ак-Кайської. Вона охоплює понад 20 стоянок і місцезнаходжень, до яких належать десять пам'яток Заскельного, п'ять — Ак-Кая, чотири — Сари-Кая та стоянки в печері Аджі-Коба (нижній шар), Чагорак-Коба. Перелічені пам'ятки виділено в окрему культуру на підставі того, що в їх колекціях є серії характерних тільки для неї знарядь: скребла-ножі двобічної

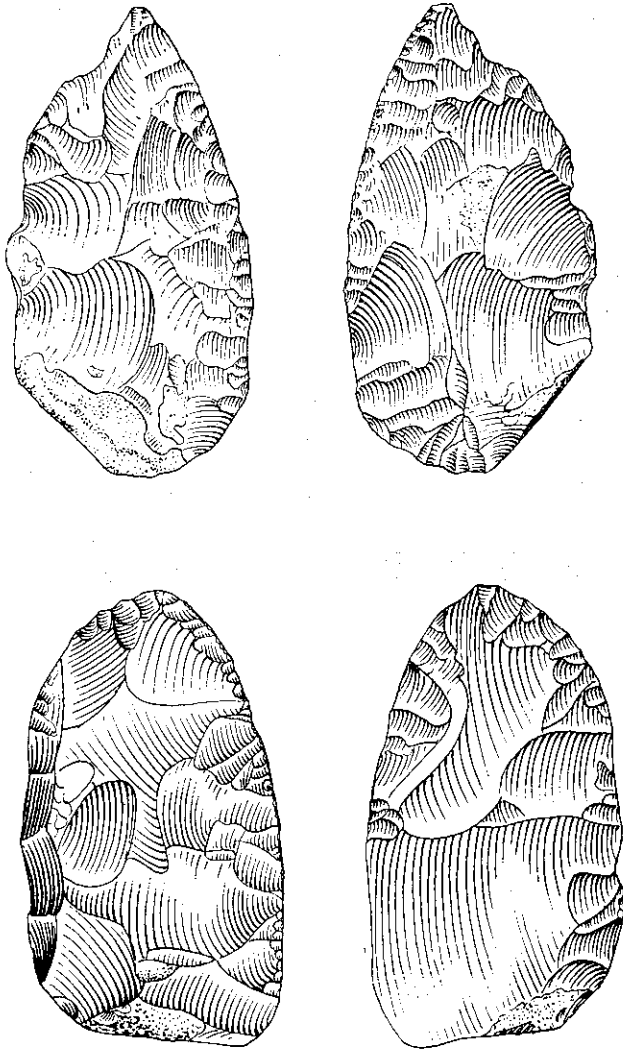

Рис. 7. Крем'яні знаряддя з II культурного шару.

обробки на плитчастому кремені, часто з жовневою кіркою по боках, і скребла-ножі сегментовидно-трикутної форми дво- і однобічної обробки з ретушю на робочих лезах. Для цих стоянок характерний великий процент двобічно оброблених знарядь.

Названі пам'ятки розташовані на території, яка охоплює на півдні перше гірське пасмо (Аджі-Коба) і на півночі район, де друге пасмо межує з степом (стоянки околиці скелі Ак-Кая). В меридіональному напрямку ця територія простягається приблизно на 25 км, а в широтному напрямку окреслювати її поки що передчасно, хоча для західного кордону можливе виділення одного з шарів стоянки Чокурча, розташованої в східній частині Сімферополя. На жаль, крем'яний матеріал з Чокурчі не зберігся, а дослідник цієї стоянки М. Л. Ернст не зазначив

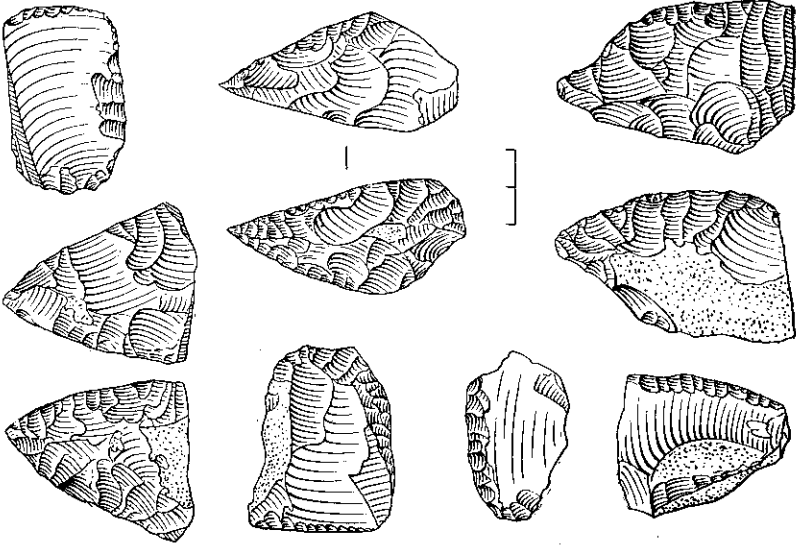

Рис. 9. Крем'яні знаряддя з I культурного шару.

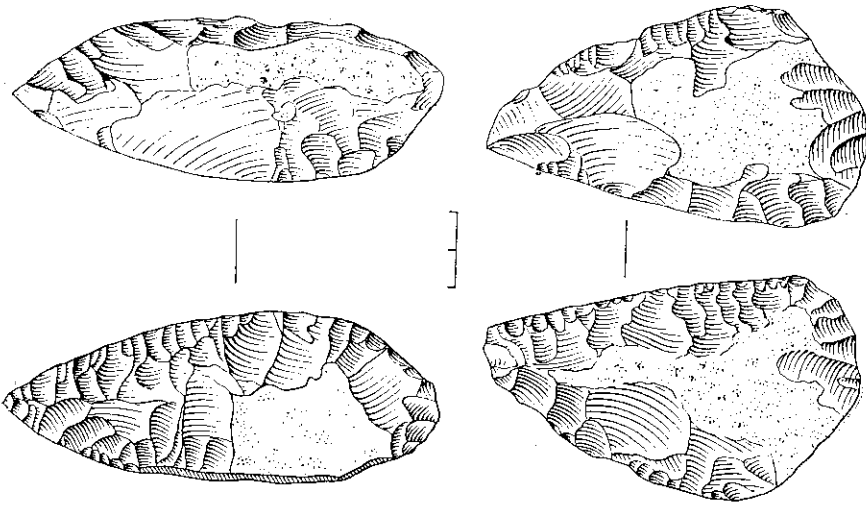

Рис. 8. Крем'яні знаряддя з II культурного шару.

належність знярядь до того чи іншого шару, бо вважав їх одночасними.

Такі висновки можна зробити зараз на основі дослідження мустьєрських пам'яток східної частини Криму. Безперечно, вони ще потребують докладнішого вивчення.

ю. г. колосов

Многослойная мустьерская стоянка

Заскальное V

Резюме

В 1970 г. Крымская палеолитическая экспедиция приступила к стационарным исследованиям ряда стоянок мустьерского времени в восточной части Крыма вблизи Белогорска, у скалы Ак-Кая. Были начаты раскопки стоянок Заскальное V и Ак-Кая III. В результате раскопок первой стоянки обнаружено четыре культурных слоя мустьерского времени. Нижний (IV) слой предварительно можно отнести к варианту микромустье с традицией двусторонней обработки, а три верхние отвечают мустье с двусторонней обработкой. На основании характерных серий кремневых орудий из трех верхних слоев Заскальное V из культурного слоя Ак-Кая III, а также сборов с ряда других мустьерских стоянок и местонахождений района скалы Ак-Кая можно выделить первую для Крыма мустьерскую культуру под названием Ак-Кайская.

М. І. ГЛАДКИХ

Крем'яний інвентар

пізньопалеолітичного поселення Межиріч

Пізньопалеолітичне поселення Межиріч розташоване в с. Межиріч Канівського району Черкаської області. Воно було відкрите в 1965 р. і досліджувалось І. Г. Підопличком у 1966 р.¹ Внаслідок розкопок на площі 53 м² виявлено розвал круглого житла з кісток мамонта. Оброблений кремій зосереджений на площі житла і двох скупчень попелу поблизу нього. Трапляються також поодинокі знахідки кременю. В середині житла він розміщений на «точку» (місце розщеплення кременів) і рівномірно на підлозі. Вдалося простежити деякі особливості у розташуванні окремих категорій інвентаря. Так, на самому «точку» знайдено три нуклеуси з 16 зібраних на площі квадрата та багато реберчастих відколків. Серед 17 виробів з вторинною обробкою, знайдених на «точку», налічується 11 скребачок і 2 різці. Ступінь насиченості культурного шару знахідками високий: на 1 м² площі розкопу їх припадає 150—250.

Колекція крем'яних виробів складається з 4518 добре збережених предметів (див. табл. 1). Здебільшого кремій не патинований, і лише деякі вироби покриті легкою голубуватою патиною. Сировиною був жовневий кремій трьох сортів: чорний, сірий (різних відтінків), кольоровий. Останній мешканці поселення одержували з жовнів нерівномірного забарвлення (від чорного всередині до світло-коричневого на поверхні). Ці різновиди використовувались однаковою мірою, з незначним переважанням кременю чорного кольору. 10% кременю мають вторинну обробку.

Техніка розщеплення кременю характеризується високим рівнем використання сировини; цілих невикористаних жовен на поселенні не виявлено. Мало знайдено нуклеїдних уламків і облупів. Кількість нуклеїдів досить велика, хоч вони становлять тільки 1,6% всього інвен-

¹ И. Г. Подопличко. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. К., 1969, стор. 111—144.